

٤٩٢٤

۱۳۸۲ / ۵ / ۳۰

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تمت مدرک

مجلس آموزش عالی و پژوهش

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

اخلاق و سیاست

در اندیشه سیاسی اسلام (دوره میانه)

استاد راهنما
دکتر داود فیرحی

استاد مشاور
دکتر نجف لک زایی

نگارنده
رضا خراسانی

قم - تابستان ۱۳۸۱

۴۸۹۲۶

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

مجلس شورای اسلامی ایران

تاریخ: ۲۰۰۶/۰۶/۲۳
شماره: ۸۱۴۴۹/۲۳
پیوست:

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
خانم/ آقای رضا خراسانی دانشجوی رشته علوم سیاسی گرایش
در مقطع کارشناسی ارشد
تحت عنوان اخلاق و سیاست در اندیشه سیاسی اسلام
در تاریخ ۲۳/۰۶/۸۱ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر
هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی
نمره ۱۹/۵
 دفاع مجدد
 غیر قابل قبول

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
(۱) استاد راهنما	دکتر داور فرخی		
(۲) استاد مشاور (۱)	دکتر نجف کنزایی		
(۳) استاد مشاور (۲)			
(۴) استاد ناظر	دکتر عیضا صدرا		
(۵) نماینده شورای پژوهشی			
نام و امضای مسئول امور پایان نامه ها		نام و امضای مدیر برنامه ریزی و خدمات آموزشی	

توضیح: باتوجه به آیین نامه پایان نامه های مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲ غیر قابل قبول

• محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقدیم به:

اول شهید راه عدالت مولی الموحدین
امیرالمومنین علی رضی الله عنه و تمامی رهپویان آن
حضرت که در مسیر برپایی عدالت در ایران
سلامی، به دیدار حق شتافتند. و تقدیم به
شهدای خورزان به ویژه عموی بزرگوارم شهید
محمد خراسانی

تقدیر و تشکر

اگر این اثر دارای ارزش علمی باشد، به یقین آن را مرهون
رحمت دلسوزانه اساتید بزرگوار و رجمنندی هستم که به نحوی در
تدوین رساله بنده را یاری نمودند. لذا برخود لازم می دانم که از استاد
فروزانه و اندیشمند جناب آقای دکتر داود فیروزی که راهنمودهای
علمان شدن همواره با رفقۀ راهم بود و رحمت راهنمایی رساله را بر
عنده دانستند، تشکر و قدردانی نمیدم. همچنین از استاد فاضل و
رجمند جناب آقای دکتر نجف نکازی که رحمت مشاوری تحقیق را
بر عهده داشتند صمیمانه سپاسگزارم.

از استاد بزرگوار و رجمند، جناب آقای دکتر عبیرضا صدرا و نیز
استاد فاضل جناب آقای دکتر محمود مندیمی که منن حاضر در مورد
بازخوانی قرار داده و با رایۀ نظرات خود به غنی کار افزودند کمال
تشکر را دارم.

از همکاری صمیمانه مسئولین، کارکنان و دست اندرکاران
دانشگاه باقرالعلوم (ع) به ویژه اساتید محترم جناب آقای آل غفور و
دکتر منصور میراحمدی که زمینهای انجام چنین پژوهش‌هایی را
 فراهم آورده اند همچنین از کارکنان کتابخانه دانشگاه و نیز دوست
 عزیز جناب آقای محمدحسین موسوی خاخالی که رحمت تالیپ،
صنایع چاپی و صفحه آرایی رساله را گنجینه تشکر و قدردانی می کنند.
در پایان از خانواده خود به ویژه پدر و مادرم که بی شک با
جدد فطری آرام و مناسب و بی ادبی جبرئیل بهم بزرگی در دوران
تحقیق داشتند صمیمانه سپاسگزارم.

باسمیتعالی

نمره:

امتیاز:

صفحه:

چکیده پایان نامه

عنوان پایان نامه

نام و نام خانوادگی دانشجو

مقطع

رشته

استاد راهنما

استاد مشاور

تاریخ تصویب

تاریخ دفاع

پژوهش حاضر کوششی است در بررسی رابطه اخلاق و سیاست در اندیشه سیاسی اسلام تقدم اخلاق بر سیاست فرضیه اصلی این پژوهش است. اساساً فلاسفه و اندیشمندان سیاسی دوره میانه اسلامی همچون ارسطو غایت سیاست را خیر انسانی تلقی می کنند، با این وجود سیاست با سعادت گره خورده و سعادت جز در رفتارهای فضیلت مندانه که موضوع اخلاق است تحقق نمی یابد. لذا مفهوم سعادت به عنوان غایت سیاست تنها از مجرای اخلاق و در عرصه نظام سیاسی مطلوب تحقق می یابد. با تأمل در نوشته های متفکران شیعه (مسکویه رازی و خواجه نصیر الدین طوسی) و اهل سنت (ابوالحسن ماوردی و امام محمد غزالی) در دوره میانه می توان به این نتیجه دست یافت که آنان در خصوص رابطه اخلاق و سیاست مشربی ارسطویی داشته و اخلاق که عمل سیاسی نیز جزئی از آن است را ناشی از عادت و قابل تغییر و انعطاف پذیر تلقی می کنند. بنابراین به عقیده آنان عمل سیاسی به مثابه فعل اخلاقی است. چه سیاست در نظام سیاسی اسلام موضوعی جز تأمین و توسعه فضیلت در جامعه ندارد. به همین منظور ارتباط معنا داری بین این دو مقوله برقرار نمودند و اخلاق را به عنوان مقدمه و دیباچه ای برای ورود به عرصه سیاست ضروری دانسته و نظریه تقدم اخلاق بر سیاست را سامان دهی نمودند.

واژگان اصلی در این تحقیق عبارتند از:

سیاست، اخلاق، اهل سنت، شیعه، اندیشه سیاسی، اسلام

«فهرست مطالب»

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	۱- طرح موضوع
۳	۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن
۴	۳- سابقه پژوهش
۵	۴- سؤال اصلی
۵	۵- فرضیه پژوهش
۶	۶- فرضیه‌های رقیب
۶	۷- مترواح پژوهش
۶	۸- سؤالات فرعی
۶	۹- مفاهیم
۸	۱۰- متغیرها
۸	۱۱- روش تحقیق
۸	۱۲- سازماندهی پژوهش
۹	پی‌نوشت‌ها

فصل اول، مفاهیم و چارچوب نظری	۱۰
مقدمه	۱۱
الف - ماهیت اخلاق و سیاست	۱۱
۱ - مفهوم اخلاق	۱۲
۲ - مفهوم سیاست	۱۵
ب - ماهیت فعل اخلاقی و عمل سیاسی	۲۱
۱ - فعل اخلاقی	۲۳
۲ - فضیلت و رذیلت	۲۴
۳ - اقسام فضیلت	۲۵
۴ - ویژگی های فعل اخلاقی	۲۶
الف) آزادی و اختیار	۲۶
ب) فعل اخلاقی مبتنی بر عقل و خرد است	۲۷
ج) فعل اخلاقی مبتنی بر عادت است	۲۷
۵ - معیارهای فعل اخلاقی	۲۹
الف) نظریه زیبایی اخلاقی	۳۰
ب) نظریه غیرگرایان	۳۱
ج) نظریه وجدان گرایان	۳۱
د) نظریه اخلاقی عقل گرایان	۳۲
و) نظریه پرستش	۳۳
ه) نظریه عاطفی اخلاق	۳۳

فهرست مطالب ..... (نه)

۳۴ ..... (ر) نظریه اخلاقی مادی گرایان

۳۴ ..... (ز) نظریه اخلاقی اسلام

۳۵ ..... ۶- فعل سیاسی به مثابه فعل اخلاقی

۳۹ ..... ۷- رابطه اخلاق و نظام سیاسی

۳۹ ..... الف) نظام سیاسی، اخلاق و قانون

۴۰ ..... ب) اخلاق، قانون و عدالت

۴۲ ..... جمع بندی

۴۴ ..... پی نوشت ها

فصل دوم: نظریه های نسبت بین اخلاق و سیاست ۴۹

۵۰ ..... مقدمه

۵۱ ..... الف - همطرازی دین، اخلاق و سیاست در ایران باستان

۵۷ ..... ب - نظریه های یونانی

۵۷ ..... ۱ - نظریه اخلاقی افلاطون

۶۰ ..... ۲ - پیوند اخلاق و سیاست در نظریه ارسطو

۶۴ ..... ۳ - اخلاق و سیاست نزد آخرین مکتب های سیاسی یونان

۶۵ ..... ج - نظریه های مسیحی

۶۶ ..... ۱ - آگوستین و نظریه دوگانگی اخلاقی

۶۸ ..... ۲ - نظریه آکویناس

۷۰ ..... د - ماکیاوئی و نظریه تکنیک بین اخلاق و سیاست

۷۷ ..... و) اخلاق در اندیشه سیاسی معاصر

فهرست مطالب ..... (۵۵)

۷۹	۱ - دورکیم و جامعه اخلاقی
۸۰	۲ - ماکس وبر (اخلاق مسئولیت و اخلاق اعتقاد)
۸۲	جمع بندی
۸۴	پی نوشت ها
۸۸	فصل سوم: اخلاق و سیاست در اندیشه سیاسی شیعه (دوره میانه)
۸۹	مقدمه
۹۲	الف - اخلاق و سیاست در اندیشه ابوعلی مسکویه رازی
۹۲	زندگی علمی
۹۴	۱ - مفهوم اخلاق
۹۵	۲ - مفهوم و جایگاه سیاست
۹۶	۳ - رابطه دین و سیاست
۹۸	۴ - اخلاق عملی و انسان گرایی
۹۹	۵ - پیوند اخلاق و سیاست
۱۰۰	الف. طبع انسان
۱۰۲	ب. اخلاق مبتنی بر عادت
۱۰۸	ج. عدالت اشرف فضایل اخلاقی
۱۱۲	د خیر و سعادت غایت اخلاق و سیاست
۱۱۶	ب - اخلاق و سیاست در اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی
۱۱۶	۱ - زندگی سیاسی - اجتماعی
۱۱۸	۲ - بنیادهای اندیشه سیاسی - اخلاقی خواجه نصیر

فهرست مطالب ..... (بازده)

الف. طبع انسان.....	۱۱۹
ب. ضرورت سیاست.....	۱۲۰
ج. منشأ سیاست.....	۱۲۲
۳ - پیوند اخلاق و سیاست.....	۱۲۳
۱ - خیر و سعادت.....	۱۲۴
۲ - اخلاق معیار تمیز سیاست فاضله از ناقصه.....	۱۳۱
۳ - رابطه محبت و عدالت در نظام سیاسی.....	۱۳۳
الف. نظام سیاسی.....	۱۳۳
ب. محبت پایه روابط اجتماعی.....	۱۳۴
ج. احسان به مردم.....	۱۳۷
د. صداقت.....	۱۳۸
۴ - عدالت عالیترین فضیلت.....	۱۴۰
جمع بندی.....	۱۴۲
پی نوشت ها.....	۱۴۲
فصل چهارم: اخلاق و سیاست در اندیشه سیاسی اهل سنت (دوره میانه).....	
مقدمه.....	۱۴۸
۱ - مآوردی و اخلاق و سیاست.....	۱۴۹
الف. طبع انسان.....	۱۵۰
ب. خلافت.....	۱۵۰
ج. پیوند اخلاق و سیاست.....	۱۵۱

فهرست مطالب ..... (دوازده)

۱۵۴	۱. عدالت عالی ترین فضیلت در قلمرو اخلاق و سیاست
۱۵۴	۲. سعادت از مجرای فضیلت
۱۵۸	۲ - اخلاق و سیاست در اندیشه غزالی
۱۵۸	الف. زندگی سیاسی و علمی
۱۵۹	ب. طبع انسان
۱۵۹	ج. سعادت از مجرای فضیلت
۱۶۰	د. اکتسابی بودن فضایل
۱۶۲	و. پیوند دین و سیاست
۱۶۵	هـ. رابطه اخلاق و سیاست
۱۶۶	۱. عمل سیاسی به مثابه فعل اخلاقی
۱۶۸	۲. عدالت عالی ترین فضیلت در قلمرو اخلاق و سیاست
۱۷۰	۳. تقدم اخلاق بر سیاست
۱۷۴	۴ - انزواگرایی سیاسی
۱۷۵	۵ - اصول اخلاقی - سیاسی
۱۸۱	جمع بندی
۱۸۳	پی نوشت ها
۱۸۷	نتیجه گیری
۱۹۲	منابع و مأخذ

مقدمه:

طرح تحقیق

۱- طرح موضوع

از آن جا که انسان فطرتاً موجودی خردمند و رفتارها و کنش های او مبتنی بر عقلانیت است، موجودی اخلاقی نیز هست و این اخلاقی بودن او ریشه در مدنی باطنی بودن وی دارد. در گستره حیات سیاسی - اجتماعی و زیستن با هموعان، علاوه بر آزادی عمل در رفتارها که انسان را شینته خود نموده و در پی جلب و جذب منافع خود است، متولیه دیگری نیز وجود دارد که از طریق آن رفتارها و گفتارهای انسان مورد سنجش و داوری دیگران قرار می گیرد. اخلاق با ایجاد روحیه متعالی و ارزشمند در عرصه سیاست از ظهور چالش ها، تعارضات و درگیری ها در حوزه های اجتماعی پیشگیری نموده، و با انتشار ارزش های انسانی در میان اعضای جامعه تلاش دارد وفاق و همبستگی اجتماعی را افزون نماید. گرچه اخلاق در هر گشتمانی خصائص منحصر به خود دارد. اما از دیر باز در کانون توجه متفکران و اندیشمندان سیاسی بوده است. با جستاری در تاریخ اندیشه سیاسی واضح می شود که اخلاق پهلو به پهلو ی سیاست مورد بررسی قرار گرفته است به نحوی که پیشگامان اندیشه سیاسی در یونان باستان سیاست را بر پایه اخلاق بنا نمودند. سقراط حکیم بر این باور بود که دانش سیاسی باید مقدم بر هر چیز شهروندان را ب وظایف اخلاقی خود آشنا سازد. فلاسوفان نیز خوبی و بدی حکومت ها را با معیار اخلاقیات محک می زدند و ارسطو در رساله اخلاق نیکو می خوس، اخلاق را مدخل و دیبچه ی بر سیاست قرار می دهد به

طوری که پیوند این دو مفهوم زیر بنای تفکر فلسفی او را شکل می دهد. حال این پژوهش آهنگ آن دارد که رابطه اخلاق و سیاست را در اندیشه سیاسی اسلام جست و جو نماید، با توجه به گستردگی مباحث در این حوزه، نقطه تمرکز رساله، دوره میانه یا دوره اوج شکوفایی و تمدن سازی اسلامی است. به نظر می رسد در حوزه اندیشه سیاسی اسلام نیز اخلاق و سیاست پیوند مستحکمی با یکدیگر دارند، تا جایی که متفکران بزرگ این دوره سیاست اسلامی را مبتنی بر اخلاق می دانند. از این چشم انداز این نوشتار در صدد است این رابطه را در اندیشه متفکران بزرگ دوره میانه اسلامی در دو نحله شیعه و اهل سنت مورد کنکاش قرار دهد. دوره ای که به دوران تمدن سازی اسلامی شهرت دارد و در تاریخ اندیشه سیاسی اسلام از درخشندگی خاصی برخوردار است. چه تولیدات فکری این دوره تأثیرات شگرفی بر متفکران بعدی گذاشته است. در این میان عالمان و اندیشه سازان بزرگی چون فارابی، ابن سینا، مسکویه رازی، خواجه نصیرالدین طوسی، ماموردی، غزالی و... قرار دارند که این رساله تنها به بررسی رابطه اخلاق و سیاست در اندیشه مسکویه رازی، خواجه نصیرالدین طوسی، ماموردی و غزالی به عنوان نمایندگان شیعه و اهل سنت می پردازد.

۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فائده آن

به نظر می رسد با توجه به جایگاه اخلاق در قلمرو سیاست در اندیشه سیاسی اسلام و نیز پیامدهای معضوف به آن در جامعه، متأسفانه در ایران معاصر به مباحث اخلاق چندان که باید و شاید توجه نشده است و در این مورد کمتر کتب یا نوشته تحلیلی ای تحریر شده است. متولیه اخلاق، همچون بسیار از مدهیم فلسفی و سیاسی - اجتماعی دیگر، بیشتر بدون آن که مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته باشد و معرفت و شناخت دقیقی از آن وجود داشته باشد در بحث های عمیانه و زندگی روزمره به کار برده شده است. در حالی که شناخت و معرفت به آن و چگونگی